

Szabó Magda

NEMZETI ÉNEKÜNK: A „SZÓZAT”

A költemények bizonyos hányada egyetlen nekifutás után is elkészülhet, de ez a szerencsés kivétel, a versek megszületését többnyire a tervezett mondanivaló legpontosabb kifejezési lehetőségének keresése, azaz kísérletek sora előzi meg. Vörösmarty SZÓZAT-ja aránylag hamar megtalálta a költői üzenet tolmácsolásának építőelemeit, valódi harcot – a szövegvariánsok mutatják – voltaképpen a vers egészét meghatározó, önmaga felé emelő kulcsszó felleléséért vívott, az első, felbukkanó verssor kétszer is megkísérti, aztán lehull, mint a nem rá szabott öltözék a vers testéről, nem azért, mert tartalmában még nem az, amit mondani szeretne, csak túl köznap. „Hazádhoz, mint szemedhez tarts híven”, ez egyszerre sok is, kevés is, semmiképp sem az, mint a megtalált kulcsszó, amelynek statikája és ugyanakkor dinamikája van, örök érvényű, de száll, viszi, mint a nemzeti totemmadár csőrében a tizenhárom betű formálta határozat, amely a hazafi-magatartás modelljévé csontosul.

A versnek két elő- és egy végleges formájú kézírata van, az első csonka, s a SZÓZAT első tervezetének két versszaka van rajta. A kézirat két negyedív alakú oldalon helyezkedik el pár epigramma, humoros széljegyzet s a TÚLVILÁGI KÉP című versből kihagyott néhány sor kíséretében.

*„Hazádhoz, mint szemedhez
Tarts híven óh magyar!
Bölcsőd és sírod az neked
Melly ápol s eltakar.*

*A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely,
Áldjon vagy verjen a sors,
Itt élned halnod kell.”**

A második kézirat négy negyedív alakú oldalból áll. A vers három oldalt foglal el. Címe ennek sincs még, de strófaszám, szerkezet, költői üzenet tekintetében már a még cizellálást igénylő, de kétségen kívüli SZÓZAT.

*„Hazádnak rendületlenül
Légy híve,¹ óh magyar;
Bölcsőd az s egykor sírod is²
Melly ápol s eltakar.*

*³ A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely:
Áldjon vagy verjen a sors⁴
Itt élned, halnod kell.*

Áthúzva:

¹ Hazádhoz mint szemedhez

Tarts híven

² [Az] bölcsőd az s majdan sírod is
sírod egykor

³ Ezen kívül

⁴ Áldjon vagy verjen sors keze

* Közli Gyulai Pál is. I. 412. o.

*Ez a föld, mellyen annyiszor⁵
Apáid vére folyt,
Ez melyhez minden szent nevet
Egy ezredév csatolt.⁶*

*Itt küzdtenek honért az ősz
Ügeknek századi;⁷
Itt törtek össze rabigát
Hős Zrínyi Hunyady.*

*Szabadság!⁸ itten hordozák
Véres zászlóidat,
S elhulltanak, kivésztenek
A hosszú harc alatt.*

*És⁹ annyi balszerencse közt,
Oly sok viszály után,
Mégfogva¹⁰ bár, de törve nem
Él nemzet e hazán.¹¹*

*S népek hazája, nagy világ!¹²
Hozátok felkiált:
»Egy ezred évi szenvedés
Kér éltet vagy halált!«¹³*

*¹⁴Az nem lehet, hogy annyi¹⁵ szív
Hiába¹⁶ ontá vért.
S keserőben¹⁷ annyi hű kebel
Szakadt meg a honért.¹⁸*

*Az nem lehet, hogy ész, erő,
És olly szent akarat¹⁹
Hiába sorvadának el²⁰
lángolának el
Egy átok súly alatt*

*Még jóni kell, még jóni fog
Egy jobb kor, melly²¹ után
Buzgó²² imádság epedez
Száz ezrek ajakán.*

*Vagy jóni fog, ha jóni kell²³
A²⁴ nagyszerű halál,
Melly a temetkezés fölött
Egy ország vérben áll.²⁵*

⁵ *Ez a föld mellyen annyi sors
hajdan*

⁶ *Egy év
A*

⁷ *Ügek [olvashatatlan szótaggal] családai*

⁸ *S*

⁹ *A*

¹⁰ *Elnyomva. Mégfogva*

¹¹ *[Olvashatatlan betűk után.]
A nemzet élt hazán*

¹² *S természet isten [Ezután két egymásra
írt olvashatatlan betű.]*

¹³ *Nem érdemel halált. [A nem szó alatt ol-
vashatatlan betűk.]*

¹⁴ *Még jó, eljöhet, még jóni kell [Új vers-
szakkezdet.]*

¹⁵ *[Alatta olvashatatlan szótag.]*

¹⁶ *Ontson hiába*

¹⁷ *Hogy annyi áldozó [?]*

*[Előbb egy olvashatatlan szó s egy szó-
tag, azután] S hiába*

¹⁸ *Szakadjon a*

¹⁹ *Hiába olly*

Hogy annyi elme

Hiába fáradt ész, erő

És olly szent akarat.

²⁰ *Hiába vesztek volna el*

Hiába sorvadoztak el.

²¹ *Egy jobb kor, száza*

²² *Zeng*

²³ *Vagy Jóni kell, és jóni fog
vagy*

²⁴ *Egy
semmi*

²⁵ *Melly a szent egyház lapjain
Jegyzőre nem talál.
Mellyet magoknak nemzetek
Írnak fel*

*S a sírt, hol nemzet süllyed el,²⁶
Népek veszik körül,
S az ember millióinak
Szemében²⁷ vérköny ül.*

²⁶ *S a sírt, melyet*

²⁷ *M*

*Hazádnak²⁸ rendületlenül
Légy²⁹ hűve, oh magyar:
Ez³⁰ éltetőd s ha megbukál
Hantjával ez takar.³¹*

²⁸ *Hazádhoz*

²⁹ *Tarts*

³⁰ *Melly*

³¹ *Eltakar*

*A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely
Áldjon³² vagy verjen a sors,
Itt élned, halnod kell.”*

³² *Éljen*

A költő indokol: miért tartozunk rendületlen hűséggel. Itt játszódtott le a magyar történelem, itt éltek a honalapító daliák és a nemzeti hősök, Árpád helyett még ősz Ügek, Árpád nagyapja szerepel, s Hunyadi mellett örök bálványának, Zrínyinek képe úszik be tudatába. Hogy az, „...*elhulltanak legjobbjaink / A hosszú harc alatt*” szerencsésebb megoldás az eredetileg megfogalmazott „*elhulltanak, kivestének*”-nél, az mindenki szemének és tudatának nyilvánvaló, nem veszünk ki, szerencsére, még mindig itt talál bennünket a világ, holott volt szomorú esélyünk az ellenkezőjére. Itt már észlelhető egy szó politikai töltetének különbsége: az „*oly sok viszály után*” „*megfogyva*” lett a végső megoldás az eredeti „*elnyomva*” helyett. Bölcs megfontolás, pontos és igaz, igaz volt az is, hogy *elnyomva*, de a király 1836-ban még mindig „*szeretett*”, a tárgyalások jóformán most kezdődnek majd, a reformországgyűlések hajnala csupa remény, minek ilyen súlyos vádat ejteni a történelmi serpenyőbe. Tatár, török után ugyan hogy ne fogytunk volna, s aztán a célzás úgyis mindent világossá tesz, hiszen mitől lettek volna véresek Rákóczi zászlai.

Amiben a második és a végleges változat döntően különbözik, a hetedik versszakban található: a „*népek hazája, nagy világ*” helyett „*természet isten*” és két egymásra írt olvashatatlan betű szerepel, utóbb kerekedik ki csak a vers egyik legdöntőbb, legfontosabb mondata a végtelen tablóval, amely már nem is nemzetekben, népekben, de az egyesült világban gondolkodik, ennek tagjai részvétellel figyelik egymás sorsa alakulását. „*Népek hazája [természet isten]... / Hozzátok felkiált: / »Egy ezred évi szenvedés / Kér éltet vagy halált!«*” Ez még csak nem is a reformkor udvariatlan szele, ez az aufkléristák eszmekörének öntudatlan idézése: halljátok a nagyvilágban, amit kiabálunk? Egy ezredéve szenvedünk, ész- és törvényellenes, istent, természetet sért, ami velünk történik. Születéssel kapott jogunk volna az élet akkor is, ha fennállásunk óta nem tettünk volna semmit, hát még így, ennyiszor kiállva helyettetek, értetek a porondra, nem halált érdemlünk, életet. Álltok, mint az élőkép a fináléban, és néztek bennünket, ahogy vergődünk, ha nincs irtalom a számunkra, legalább döntsetek végre. Vagy adjatok létünknek visszaigazolt értelmet, lehetőségeinknek teret, vagy küldjete gyászkoszorút, így nem lehet megmaradni, törött gerincű hajóból hasztalan adva vészjeleket a világ tengerén.

A nyolcadik versszak második fogalmazásbeli variánsa az „*annyi szív*” helyett „*áldozót*” jelez, a „*szakadt*” helyén „*hasadjon*” áll, az „*áldozó*” nem főnévi igenév, hanem főnév,

a nemzet fennállása érdekében a nép által hozott áldozatokat, konkrétumot jelent, a szakasz harmadik sorában szerencsés kézzel hagyta ki a megismételt „hiába” szót, s pótolta a végleges közlésben „keserv”-vel. A kilencedik versszak „sorvadának, lángolának el” megoldása helyett a „sorvadozzanak” nemcsak a kifejező szó plasztikus igealakjával bizonyul jobbnak a tervezettnél, de ismét sikerül nem alkalmi, de folyamatos cselekvést rögzítenie. A második variáció legmegrázóbb képe a kétségét legyőző, majdnem szuggeráló „jőni fog”, mert „kell, hogy jöjjön a jobb kor” felvillanó reménysugarát lassan kioltó nemzeti alkony víziója: ha hasztalan imádkoztunk érte, és harcoltunk és reménykedtünk, pusztulásunk nem lesz tanú nélküli magánügy, végítélet, akkor megbénulnak a krónikáiró papok, az udvari történészek, mert halálunk kihívóan nagy-szerű lesz, más nemzetek pre-Hirosima-modellje, s főleg nem marad egyedi jelenség: a világ egységes, ha egy darabja kiszakad, mi a biztosíték, hogy a pusztulás megáll? Akkor már későn hullatják a vérkönnyeket, hamarabb kellett volna ránk figyelni. A közönyös nagyvilág képét később elmossa a reménység: e riasztó álom nem következhetik be, s ha mégis, zeng a tizenharmadik strófa: emlékünks és halálunk dicsősége részként szervesül a világtörténelemben. Nincs garancia semmire, a világ esetleges közönye kockázatával, saját feltételezett halálunk tudomásulvételével kell rónunk tovább az általuk most kijelölt utat bölcsőtől koporsóig: itt. Ez a világ egyetlen pontja, amelyen belül hely van számunkra életre is, halálra is.

SZÓZAT

*Hazádnak rendületlenül
Légy híve, oh magyar;
Bölcsőd az s majdan sírod is,
Mely ápol s eltakar.*

*A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely;
Áldjon vagy verjen sors keze:
Itt élned, halnod kell.*

*Ez a föld, melyen annyiszor
Apáid vére folyt;
Ez, melyhez minden szent nevet
Egy ezredév csatolt.*

*Itt küzdtenek honért a hős
Árpádnak hadai;
Itt törtek össze rabigát
Hunyadnak karjai.*

*Szabadság! itten hordozák
Véres zászlóidat,
S elhulltanak legjobbjaink
A hosszú harc alatt.*

És annyi balszerencse közt,
Oly sok viszály után,
Mégfogyva bár, de törve nem,
Él nemzet e hazán.

S népek hazája, nagy világ!
Hozzád bátran kiált:
„Egy ezredévi szenvedés
Kér éltet vagy halált!”

Az nem lehet, hogy annyi szű
Hiába onta vért,
S keserőben annyi hű kebel
Szakadt meg a honért.

Az nem lehet, hogy ész, erő,
És oly szent akarat
Hiába sorvadozzanak
Egy átoksúly alatt.

Még jóni kell, még jóni fog
Egy jobb kor, mely után
Buzgó imádság epedez
Százvezrek ajakán.

Vagy jóni fog, ha jóni kell,
A nagyszerű halál,
Hol a temetkezés fölött
Egy ország vérben áll.

S a sírt, hol nemzet süllyed el,
Népek veszik körül,
S az ember millióinak
Szemében gyászköny ül.

Légy híve rendületlenül
Hazádnak, oh magyar:
Ez éltetőd, s ha elbukál,
Hantjával ez takar.

A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely;
Áldjon vagy verjen sors keze:
Itt élned, halnod kell.

Mióta a nemzeti köztudat vállalta, a SZÓZAT-ot az ódák között tanítjuk, mint hazafias líránk kimagasló alkotását. A vers valóban remeke nemzeti költészetünknek, épp csak besorolása irodalomelméleti tévedés, Vörösmarty *Re: Hazaszeretet* mind üzenet, mind versépitkezés tekintetében mást adott költőtársainál. Mikor versét megírta, 1836-ban, Csongor úrfi mögött elmaradt már az ibolyaszemű, keserédes ifjúság, zúg a reformkor udvariatlan szele, sodrásában a Gvadányi „pillangós cipős, vitézkötéses öltözékünkkel fordítjuk jó irányba a tengelyéről lebillent országot” mentalitására zavarbaejtően cáfol a csónadrágos, cilinderes gróf, akinek sarkantyúja a Tudományos Akadémia eszméje, kacagánya a hitelképes gazdálkodás, eszmetöredékei is jelzik már a felénk készülő vihart. Csongor végzett Arkádiával, a biztonságos tóga helyett nem is szerényen barna, de egzisztencialista izléssel fekete atillában folytatta útját az irodalmi-politikai közélet arénájában. A lét bármikor megszűnő jellegével mindig számolt, de látóköre tovább tágult, az érett értelem szitáján kihullnak a maradék illúziók, az élet – sajátunk vagy akár a nemzeté – nyugodalmas és építő szakaszokkal megszakított kontinuált megpróbáltatás, nem a boldog csodák birodalma. Megértette, magyarnak születni nem pusztán genetikai kérdés, de vállálás is, a hazafifogalom nem elvont főnév, hanem elkötelezettség és feladat. A magyar Helsingörben sajátságos módosítást kap a nagy monológ, mihelyt a SZÓZAT megszületik, változik a lét-nemlét kérdésének filozófiája. A magyarság számára nemcsak az akkori adott, de bármilyen történelmi helyzetben *lenni*, esetleg az ország érdekében *megszűnni* egyaránt kötelező. A SZÓZAT irgalmat nem ismerő vers, úgy, azzal válhatott nemzeti énekünké, hogy éppoly cicomátlan, mint műzsája, a HITEL, a szöveg eligazítás egy vezérkari sátorban, kiterített eszmei térképek felett megállapított jelmondat, utasítás a majd útnak indítandó szárnysegédnek. Ha költőibben fogalmazzuk: kapaszkodónk az örvényes világ szakadéka felett, amelyben még érdekből is csak ideiglenesen akadt partnerünk, legjobb önmagunk kivetítése, egy vátesz nevünkben tett vallomásában, aki nem titkolja el, amit a Láthatatlanok a fülébe súgtak.

Míg ez a vers el nem készült, Kölcsey HUSZT-jának nem volt közvetlen folytatása, a SZÓZAT a stafétabotot nem a HIMNUSZ-tól, hanem e pár soros epigrammától vette át, s a szűkszavú, a hold verte táj bércei közül előtűnő magyar kísértetfigura akcióprogramja a szellemóra ellenére is meglepően konkrét. Költőtársai egyébként saját színlátásukkal festik meg ugyanazt a képet, s szedik verssorokba a féltett-imádott haza gondjait: Kisfaludy szíve nemes borúval lüktet, hisz oly szép volt a hajdan, és dicsőséges a nemzet ifjúsága, Nikla színei rembrandti barnák, akár az alkotó haragos-bús baritonja, Berzsenyi antik díszletei közül kiált ki szégyenében, mivé fajultunk, hogyan vált belőlünk rút szibarita váz – a győri expedíció emléke sokáig túske marad a büszke körmök alatt –, aztán átvált a reformkorban már valóban vállalhatatlan *sztóa* érvelésére: a történelem gonosz gyakorlata kivédhetetlen, minden ország, sőt birodalom elmúlik idővel, nyugodjunk bele, hogy egyszer mi sem leszünk, hol Róma, hol van Babilon már. A HIMNUSZ-ban a sebzett szemű, érzékeny zseni, akár szülő beteg gyermeke ágyánál, nemzete fennmaradásáért Istenhez esdekel, és sorsát az Úr kegyelmére bizza, a SZÓZAT az eget csak témája feldolgozási kísérletei második darabjában említi meg, sem az első próbálkozás, sem a végső megfogalmazás idején nem fordul a mennyhez, ő az egyetlen, aki számára a tények tények ugyan, amelyek megtörténtek, de nem könnyes merengést, hanem megoldást követelnek: sem vád, sem önsajnálát nem időszerű. Mérlegeli egyáltalán ez a nemzet, azon túl, honnan érkezett s miket élt át, azt,

hogyan voltaképpen hová akar eljutni? Keresi a maga Üdvlakát? Mert ha keresi, mutassuk meg neki, merre van. A SZÓZAT útjelző tábla, a költő benne új, spirituális versszerződést köt nemzete nevében, megnyitott vénája vérét a reformkori, képletes kupába csorgatja. Dalol a katolikus sámán, szokatlan az ének tonalitása, és a liturgikus szöveg is más, mert az új regő-rejtem nagyon is reális feladatokra aktivizál: legyen vége ábrándnak, tespedésnek, ne úzzuk tovább a totemállatot, meddő vita minden szócséplés, a szalmaláng eredménye korom. A SZÓZAT azzal vívta ki különleges helyét költészetünkben, hogy az elérhető legmagasabb csúcst a legmélyebb szakadék lehetőségével egyszerre igéri. Akik a hazafias líra egyik legnagyobb eredményének értékelték, nem tévedtek, a vers Hungária nyakára kapcsolt költeménygyöngyeink közül kiragyog. Műfaji minősítése egyébként helytelen: a SZÓZAT nem óda.

De akkor mi ez a nemzeti ünnepeinket kísérő tizennégy versszakos üzenet, amelynek különleges voltát a hatalom minden válsághelyzetben felismerte? Még élünk, akik megfigyelhettük, az elvesztett második világháború után éppolyan bizalmatlan gyanakvás kísérte, ahogy az 1956-os, eredményében diadalmas tragédia záróakkordjaként, ahol csak lehetett, kitiltották a műsorokból, abban a reményben, ha ritkán hallható, egyre lejjebb süllyed a köztudatban, idők múltán halványul, majd elvész jelentősége. Az eliminálási folyamat kísérlete persze nem lehetett brutálisan direkt, a költő nemzeti klasszikus volt, a SZÓZAT tananyag, az irodalomtanár megkapta az utasítást, mit ne vegyen, vétessen benne észre, s mit különleges hangsúllyal. A pártállam általában nem rajongott a hazafias líráért, de voltak könnyen áthangszerelhető alkotások, a SZÓZAT nem tartozott közéjük. Vörösmarty illetlenül világosan beszélt, és minden próbálkozás ellenére az első és második világháborút átszenvedett generáció szétszabva maradt hazájában éppúgy megértette üzenetét, ahogy a Haynau rémuralmát átévészelt túlélők vagy '56 tanúi. A megalázott nemzeti tudat és jogos büszkeség minden válsághelyzetben a SZÓZAT-ba kapaszkodott, s a haza becsületére mondva, nem elsősorban szólót és lágy kenyeret remélt tőle, hanem a nemzeti függetlenség magyar mirakulúját.

Kezdetől fogva babonás erő sugárzott ebből a versből, mágikus fényjelzéseit Arany is felfogta. Ha ütemezni kezdjük A WALESI BÁRDOK-at, fülünk azonnal jelzi, a mester vette a másik mester üzenetét, és továbbadta saját olvasóinak. A TOLDI szerzője a SZÓZAT versmértékével felelteti bárdjait Ferenc József–Edward magyarországi látogatásakor. Arany felháborodott hárfáján Vörösmarty hangszerrel, az ő zenéjével szól az üzenet is, ne engedjete, költők, ne engedjete, polgárok, ne engedelmessédj, Magyarország! Szállnak a sorok, mintha nem volna terror; szállnak, mikor feladóktól és ítélet-végrehajtóktól kellett rettegni éjszakánként, de akkor is, ha az államvédelem jelentkezését jelző hajnali csengőszóra átdobbant szívünkön az intelem az esetleges halál költői örökségként ránk rótt rettenetes, de vállalandó lehetőségéről. A SZÓZAT Kazinczy pályameghatározó szókapcsolatával élve „borzasztólag szép” követelménye a WALKÜR varázsgyűrűjeként izzik fel népünk életének hol diadalmas, ünnepet ülő, hol éppen nagy holtakat temető pillanataiban: Vörösmarty ikerérzékelése, amely olyan szívesen építkezett ellentétes fogalmakkal, egyszerre jelenítve meg a fehért a feketével, az örömet és a kínt, ebben a versben fejthető meg a legkönnyebben: bölcső-

* Vörösmartynál *Üdök*.

koporsó egy fából készül minálunk, a győzedelmes ország és a nemzetközi közöny miatt esetleg sírba bukó haza képe együtt fogalmazódik meg a SZÓZAT-ban az alapüzenet imperativusával és módhatározójával, s a nyelvtani alakzat egyike sem fogad el harmadik lehetőséget, nem azért, mintha nem volna, csak mert a költő szerint nem vállalható. Mikor versét megírta, már fonják a párkák a segesvári csatát és a világosi sötétség bakacsinját, pedig 1836-ban még nem esküszegő a király, és a legnagyobb leendő segesvári halott is csak tizenhárom esztendő, ám a versemérték egy fázissal előbbre lát, rögzíti a valamikori lovasrohamok dübörgését, a pata kiveri a versláb titájával a paripák közeledését, '56-ban meg a jambus kurta ütemrésze egy cseppet megemeli, a hosszú meg földre buktatja az oroszok tankjai lötte, aknatúz alá vett Budapestet. *Hazád - nak ren - dület - lenül léptet fakó lován, ez élte - tód s ha elbu - kál nem él oly walesi bárd.*

Írtuk, a marxista esztétika nem szerette a csatlós államok hazafias költészetét; ha a nemzeti fároszok jelzőfénye fel-felvillan, nehezebb egy népnek a tényleges helyzetet tudomásul vennie. Átírni, átértékelni a régi kritikákat, új lakkot a régi képre; szól az utasítás – a SZÓZAT elfogadhatóvá tételére felkért irodalmi pártmunkás elszántan vergődött kínos tennivalója hínárkötegei között, igazán nem volt szíve szerinti feladat. A vers aritmiás szívverése egyébként a biedermeier kritikust se töltötte el osztatlan örömmel, Gyulai óriásnak tartotta Aranyt és Petőfit, némi habozással Vörösmartyt is, de a SZÓZAT szerzője gyakran vállalhatatlan látomásokkal riogatta, az esztéta, nyilván maga se tudta, viszolygott az alkotó szabálytalan, de tagadhatatlan művészetétől. A zömök lelkű puritán ízlésének voltaképpen a ZALÁN hazafi öntudata, a CSONGOR ÉS TÜNDE meg a zsánerképek voltak kedvesek, főként verselményei legmámorítóbbja, a SZÉP ILONKA, amelyben aztán csakugyan megvan minden, hazafiasság, családi érzés, kicsit anémiás szerelem, tragédia, de liliomillattal, nem a csataterék tetembűzével. Gyulai egész pályája alatt ahhoz vonzódott, ami saját ízlésvilágára rimelt, ha irodalmunk pázsitján itt-ott felvetette félénk fejét egy impresszionista, preexpresszionista, esetleg preegzisztencialista kísérlet, már taposta is halálra az illetlen zsenget, ne veszélyeztesse az egészséges televényt, nem csoda, ha nemhogy nem érinti meg, de riasztja Vajda süvöltő szenvedélye. Hogy Adyt végül is vállalta, az az alkony kihunyó fényének bús belenyugvása az elkerülhetetlenbe, mert érzi, gátolhatatlanul beköszönt az éjszaka, s a Dévény felől betörő ifjú nemzedék feltűnésekor az öreg, beteg, magányos oroszlának kihulltak a tépőfogai. Hiába cirógatja körül a szindrómát szerető kézzel Hatvány, Gyulai Adyt egyszerűen nem szerethette, csak képtelen lett volna kivédeni, hát lenyelte a kiszámíthatatlan irodalmi fordulatokat büntetésként ránk szabadított Isten nevében. Valójában nem szerette a SZÓZAT-ot sem, csak elfogadta, mint hazafias költészetünket gazdagító új alkotást, a sírba omló, esetleg megsemmisült nemzet feltételezett látványa egyike lehetett számára a Vörösmartynak nem előnyére váló, de alkotó módszerére jellemző borús fantáziakilengéseknek. A rémet szerencsére itt-ott pozitív kapcsolatok közé rögzítette a költő, hát Gyulai dicsérhette a verset, holott saját ízlésvilága azt kívánta volna, ha már nemzethalál idézésével kísérti az eget egy költő, úgy tegye, ahogy a MOHÁCS-ban Kisfaludy, mert az az elégia annyira szép, hogy míg rengünk a hexameterek csudahintáján, el is felejtjük a vers mögöttesét, lila pára fedi el Szapolyai sóvár figuráját, aki némán lesi, hogy múlik az idő, mikorra telhetik be a katasztrófa, mikor indulhat el a megözvegyült királyné kezéért. Az esztéta értékelése szerint „a SZÓZAT nem egyetlen kitűnő szüleménye az újabb kor hazafiúi lírájának, vannak művek, melyek

esztétikai tekintetben felülmúlják, de egyetlenegy se tett ilyen nagy és tartós hatást, mert a nemzet legfőbb eszméit és legállandóbb hangulatát fejezi ki. A szabadság és diadal dithirambjai elhaltak, melyeket Petőfi harsogott, elhaltak az ágyúk utolsó dörgése közt, a nemzeti mély búskomorság, mely Arany és Tompa néhány költeményében sóhajt és könnyet facsart a nemzet szeméből, le-törölődött, és a nép visszatért a SZÓZAT-hoz, mert érezte életerejét, hitte, ami előtte van még, a jobb kor vagy a nagyszerű halál. Valóban a költemény mindaddig nemzeti ének marad, amíg a nemzeti küzdelem, melynek szüleménye, célt nem ér; a magyarság léte önmagához méltóan nincs biztosítva”.

Tisztességes, megbízható elemzés ez, azzal ugyan nem számol, hogy a vers pályája másképpen alakul, és csak a világot megsemmisítő végső atombombával pusztul – vagy vehető el – a magyarságtól: Gyulai nem óhajtotta elemezni vagy megfejteni Vörösmarty művészetének valódi titkait, pedig olykor valóban megdöbbsent éleslátásával, például amikor éppen a hazafias költészet területén döntő felismerést rögzít: *„A magyar líra röviden a nemzet történelme, a legrégebb időktől fogva egészen a jelenkorig néhány költemény olykor hávebben kifejezi a nemzet hangulatát, a hazafiasság eszméit, mint akárhány államirat. Egy európai nemzet líráján nem rezdül meg annyiszor a hazafiasság húrja, mint a magyarén, nem ok nélkül, mert egyetlen európai nemzet se küzdött annyit létéért, a nemzeti fájdalomnak lehetett-e táplálóbb forrása, mint a mi viszontagságos nemzeti életünk. A hazafiság élénk érzése, mondjuk, szenvedélye jellemvonása a magyar költészetnek, egyben ereje és gyöngesége, innen fakadnak legszebb ódáink, ered szónokias hangulatunk, mely annyiszor erőt vesz a költőkön.”* Itt valóban a lényegre tapintott, hisz nyilvánvaló, hogy az ÓMAGYAR MÁRIASIRALOM nemcsak a Szűzanya magyarországi, de a magyarság európai, immár letagadhatatlan jelenlétét is jelzi, s a nemzeti Camelot hősei, a lovagkirályok nem egyetlen funkcióban uralkodók: a menny szentjei, de a haza bajnok vezetői is, ahogy kettős jelentőségű ereik az égi pártfogást és a nemzet egységét egyszerre kifejező szent korona is. Gyulai korrekt, megadja a maximumot a becsülettel átbúvárolt irodalmi anyagnak, hogy a lelkesedés vagy a felfedezés vibráló elragadtatása nélkül, arról nem tehet. A SZÓZAT-ot nem másolta volna magánversgyűjteményébe, de helyére tette, és nem túlzottan, de meg is koszorúzta. Fenntartásai nagy részének elhallgatása mellett is nyilván kevesebbet szenvedett bírálata készítésekor, mint az új hullám csapkodásában felserdült Tóth Dezső, akinek viszont éppen ahhoz volt kiváló hallása, amire elődje süket maradt, az extremitáshoz, a vad szenvedélyekhez.

Nem volt egyszerű feladat, amit a művelt és jó ízlésű marxistának el kellett végeznie, ha az irodalmi és tudományos életben kivívott posztját meg akarta őrizni. Bizonyos, hogy míg kicentizte, mit és mennyit mondhat el abból, amit észrevett, mi még tűrhető s főleg leírható abból, ami a vers titka, nem élt problémamentes időszakot. Ami Gyulai elemzéséből hiányzik, az nem a „mit kell kihagynom” mérlegelés eredménye, azt Gyulai, szegény, egyszerűen nem fedezte fel, Tóth azonban olvasónak is tehetséges volt, és irodalomtörténész-diagnosztikája sem hibázna, ha nem volna kötelező számára a látványos halálugrás a zsdanovi esztétika kupolája alatt. Nem is tudná átvészelni Vörösmarty-monográfiája legkínosabb tennivalói egyikét, a SZÓZAT elemzését, ha nem kapná el a „népek hazája, nagy világ” szövegrész alábocsátotta mentőkötelet, amely felpántlikázható volt, megerősíthető, még vészfogantyúja is akadt, a pártállamban kezdetben nagy hangsúllyal elítélt emigráció kérdése. A bűvészkézzel áthangszerelt nemzetközi proletár öntudat polgári honfiváltozata, a parancs: *„ha itt születél, maradj itt”*,

átsegítette az elemzőt az aréna fenevadjai felett. Értékelésében párducos Árpád lovai kifutottak a köd lepte történelmi mezőnyből. Tóth szuggesztív érvelésére majdnem hihetővé válik, hogy nincs meddő múltba tekingetés már; Vörösmarty alkati mélabúja eloszlik lassanként, az ország ugyan, objektív eszközök tekintetében, még nem készült fel kellőképpen a forradalomra, de lelkiisége már megbarátkozott az esetleges hősi halál gondolatával, sőt szinte derúvel fogadja. Miért is ne tenné, mikor nemzetközi szolidaritás követi figyelmes részvétellel küzdelmét, és pillant gyászkönnnyel szemében utána, ha elnyeli az áldott anyaföld. A tragikus vég természetesen csak feltételezés, variációs lehetősége a történelemnek, alighanem elkerülhető, de ha mégsem, nem a nemzetet kaszálja le az enyészet hatalma, hanem a könyörtelen igazság csap le az ország irányítására alkalmatlan eddigi vezetők soraira. Tóth mindenkinél jobban tudta, majdnem komikus a jellegzetesen vörösmartyos bölcső-koporsó szókapcsolattal valami népi realo-misztikára utalnia, de nem hagyja ki, ha erőltetett is, mert Cs. Szabó külföldre menekült, Márai elhagyta az országot, és elment Határ és hányan még. Az emigráns magatartásának az agit-prop. megszabta értékeléseiben, mint manna a sivatagban jött a költő határozott utasítása az esztéta segítségére: nem a párt ítélkezik, nem is ő, Tóth mond súlyos szavakat, ki tehet róla, ha Vörösmarty a vészterhes és gyönyörű hazafias szerelmi vallomásban az emigráció ügyében ilyen kérlelhetetlen bírónak bizonyul. Tóth persze mindenkinél jobban tudja, hogy Tompa elmarasztaló sorai a „*Ki messze, messze vagy*”-gyal a nyomorult Kerényi esetében már megírásakor sem aktuálisak, mit kezdhetett volna az árva, németnek született költő Haynau földjén, azt is tudta, hogy nem először esik meg a történelemben, hogy a magyar ügynek kinn élő magyarok a szószólói. Ám a marxista elemzőnek szerencséje volt, a párt döntését és Vörösmarty figyelmeztető gondolatsorát egybeseperhette, így egyforma sújtó bírálat áldozatai lehettek börtönből szabadult bűnözők és kalandvágó fiatalok, politikai okból menekültek vagy Rákóczi rodostói környezetének tagjai, esetleg maga Rákóczi, vagy Turinban az ingerült Kossuth, akinek Deákot célba vevő üzenetei ugyanúgy meglebegtették a Burg függőnyeit, mint a táblabírák pipafüstjét, és beletéptek a hatalmas Szisszi-legendába.

Gyulai csak naiv, hozzá még közelebb a Bécsbe húzódó arisztokrácia, az ürülő udvarházak világa, Tóth már az iskolában megtanulta, az emigráció bonyolult kérdésében egyszer valóban lehetett volna tenni valamit, csak nem a múlt század menekülői között kell suhogtatni az ostort, nem a tatárok elől stájer földre futó Dunántúlt elmarasztalni, hanem azokat, akik még léphettek volna a magyar belpolitika saktábláján a XIX. század végén és a XX. kezdetén, ha a földkérdés rendezésével visszafogják hazájukban a kitántorgó hárommillió koldust. Ám az esztéta átívelte ezt a vizesárkot is, széles ecsetvonással felvázolta egy nemes célra testvériesült világ képét, amely voltaképpen magában rejti Petőfi világszabadság eszmekörét, sőt a rózsás köd mögött, gondos-halványan a proletár nemzetköziség együttérzését, amely ha nem is tudná megmenteni, de megsiratná a testvéri magyar hazát, s ez nemes asszisztencia még akkor is, ha megáll a cselekvésben a rokonszenv és együttérzés kifejezésénél. A SZÓZAT marxista elemzése élvezetes olvasmány és nagyon átgondolt, olykor vitathatatlanak tűnő állítások bravúros láncolata.

Lelegeánsabb fordulata talán nem is az azonos diófából faragott bölcső-koporsó népi ihletést jelző felismerése, de a csodaképp kielemezett felfedezés, hogy a Vörösmarty-vers voltaképpen a nép ajkán fogant Rákóczi-nóta palinódiája, válasz egy el-

múlt szomorú kor bús intelmére: minden elveszett, ne maradjon itt a fejedelem, fogja, amije van, induljon új hazát keresni túl a határon. Tóth szinte látta Vörösmarty korának peremén fellángolni a tábortüzeket: hisz közelít a nagy népi mozgalom, várjuk ki élve vagy halva, mit sodor az idő, az esztéta bűvészszeje azt is kiolvasta a SZÓZAT-ból, mit szelidített Vörösmarty alkati mélabúján a férfimunka, jó multság reformkor, lám, tünőben olykor kísértő pesszimizmusa. Íme, Vörösmarty biztos kézzel lebontja a klasszikus lepleket a magyarrá tett óda gyöngytestéről, s ókori jelmeze nélkül immár egyértelműen egyszerre nemzetivé, egyszerre személyes bálványképpé varázsolja. Száll Tóth Dezső áriája a porondon, nemzeti és nemzetközi mezőnyön botlás nélkül futnak a képzelet cirkuszi paripái, bajban csak a műfaj van, mint jeleztük, a költemény ugyanis nem óda.

Hogyan lehetne az? Az óda az irodalomelmélet meghatározása szerint a líra egyik válfaja, valami nagyszerű, felséges tárgyat ünnepélyes emelkedettséggel, érzéstől áthatott hangon énekel, tárgya a filozófiából, a hazafiasság köréből, nemes eszmékből vehető, mint fémen a nemes rozsdá, rajta a pátosz mitigált vulkánlehelete. De hol van a SZÓZAT-ban pátosz, hol felséges, hol ünnepélyes a komoly szöveg? Szikár, tárgyilagos, érzélgősség nélküli gránitstrófákból építkezik az alkotás, mely voltaképpen egy történelmi áttekintés elejére és végére illesztett felszólító módú igealakból meg egy a milyenséget jelző határozóból áll, s ha valamihez hasonlít, hát egy törvényszéki beszéd közepe meg vége: argumentáció, amelyben a magyar nemzeti múlt eredményeivel és volt erényeivel érvel az alkotó, s egy imperativus és egy módhatározó az adhortációja. Hihetetlen, de Gyulai, éppen Gyulai talált rá a műfaj helyes megjelölésére: ez a vers *nemzeti ének*. A HIMNUSZ imádság, a TALPRA MAGYAR majd csatadal lesz, A MAGYAROKHOZ egyfajta nénia, a MOHÁCS elégia. Tóth, amilyen érző elemző, rájöhetett volna egyébként valami másra, hogy van Vörösmartynak hazafias ódája, csak az nem lírai formában készült, hanem epikus alkotás: az óda imént felsorolt kellékeinek a ZALÁN felel meg, azt a bizonyos pátosszal és szent lelkesedéssel nemzeti tárgyról szóló művét 1825-ben már megírta Vörösmarty.

A SZÓZAT a hazafias líra csodája, a legszebb nemzeti ökumenikus ének, melynek felcsendülésekor ki-ki feláll, vigyázzban, és semmi nem jut eszébe azonkívül, hogy magyar. De az nagyon eszébe jut.

A biedermeier kritikusnak nem volt szívügye, a marxistának nem állt érdekében, hogy szikét ragadjon, és nekiálljon az új, nem irányított boncolásnak. Ki-ki elvégezte a munkáját, dicsért, besorolt, nem elemzett tovább. Gyulairól feltételezhető, hogy csakugyan nem vette észre a szerkezet rejtett jelzéseit, sose volt hallása az olykor kínos disszonanciájú Vörösmarty-művekhez. Tóth bizonyos, hogy rájött, ám dehogy kívánt visszakereszkedni a szakadék alig kikerült szörnyei közé, így bölcsen elmulasztotta, hogy jelezze: a SZÓZAT struktúrája eltér a szabályos ódaépítkezéstől, annyira eltér, hogy a költemény voltaképpen csak látszatra egyetlen átgondolt érvelés, hiszen hidlábak közé szorított monológja valójában dupla vers, az anyaközlendő ultrahang nélkül is kihallható szívhangú főtuszt rejt, a monológ pár versszakon át voltaképpen dialóg, s ez annál döbbenetesebb, mert az érv-ellenérv képviselői, a vívófelek azonosak – a költő önmagával küzd a páston. Ha a SZÓZAT nem saját magzatával vehes, és nincs tizennégy versszaka közepében saját kételyével folytatott vitája, a vers a HIMNUSZ kicsit szárazabb, kevésbé érzelmes húga volna, és sosem lesz *nemzeti ének*, csak kimagasló alkotás

a sok hazafias vers között. Az oráció argumentációja buzdítással kezdődik, az imperatívust argumentatív történelmi áttekintés erősíti, itt kell rendületlenül élnünk, halnunk, mert ideköt történelmünk, itt voltak győzelmeink, bukásaink, itt porladnak az ősök, régi lelkesedésünket se veszítettük el, ha aratott is sorainkban a halál. Bátran és büszkén kiálthatunk a nagyvilág felé ezeréves nemzeti múltunk birtokában: kellünk-e hát itt, Európa közepén úgy igazán, vállalnak-e valódi testvérnek. Mérlegelték, mi vért ontottunk nem önmagunk, mások kultúrája, biztonsága érdekében? Ideje, hogy egyszer már visszaigazolják: ha nincs szándékukban, azt is tudnunk kell, ha a többi nép vagy a történelem halálra ítélte bennünket, mondják a szemünkbe nyiltan, s ha mindent hasztalan tettünk idáig, legalább azzal az érzéssel enyészünk el, hogy aki elnézte a pusztulást, érzi és felfogja felelősségét. Persze mindez csak önmagunk rémítésében, itt annyi szívet szúrta át nemes csatákban, annyi szakadt meg sértett keserűségében, hogy illetlen gyanú feltételezni: tudósaink, katonáink, művészeink hasztalan tevékenykedtek, csak az antik mitológiában és az Ószövétségben vannak átok alatt roska-dozó nemzetek. A nagyvilág szolidaritása nyilván megmutatkozik útjainkon, a gondolat, hogy válság idején egyedül maradunk, képtelenség. A lengyel események (mennyi lengyel esemény lesz még, központi idegrendszere csak sejtjei között jelzi a jövő történelmi földcsuszamlásait, még egynek sincs neve, formája, a vátesz csak éli, nem látja, mit lát, hogy egyszer jön Bem apó, Danzig nevével csak Dancka formában tudna mit kezdeni, ez legfeljebb Balassa Bálintot juttatná eszébe, nem Hitler megszálló csapatait, ha látszanék a lélek képernyőjén, nem értené, kit és miért lát térdepelni Willy Brand személyében Varsó kövein) – sajnálatos példák, de el kell hessegetni a kétségeket, nem bizonyos, ha lehetséges is, hogy átcsapnak a lángok. Vörösmarty verse öntudatos érvelés a megélhető, méltó nemzeti jövő mellett. Lesz minden gondunkra megoldás, és egymagunk se maradunk, a világ rokonszenve segít. A megsemmisülés képe vízió, nem vagyunk bezárva a történelmi Héttoronyba, minden, ami veszélyeztetné vagy megsemmisítené jövőnket, képzelgés. Amit a kétely diktálna, álprobléma. Egyszerűen: nem lehet.

Az első, a nyolcadik versszakban kimondott és a kilencedikben megismételt „nem lehet”-re dobban a versmagzat szíve, megkezdődik a vita. Szinte észleljük olvasás közben, amit nem észlelhetünk, hogy torzul a betűsor, a költő tollfogó keze megreppen, aztán az írás abbamarad, térdre bukik a megkezdett érvelés. Az alkotáslélektan csodájának vagyunk tanúi, elkaptuk a gondolat szárnyát, megvan a megfejtés, honnan került versmagzat az anyaversbe, s arra is, miért. Mikor a főtusz moccan, Vörösmarty ráébredt, ő csak felállította a tételt valamiről, amit képtelenségnek ítél, de nem kapott választ: a nagyvilág hallgat, se visszaigazolás, se határozott igen. Ennél a felismerésnél kezdődik a harc Vörösmarty lelkében, indul a vita, a főtusz irgalmatlan partnere. „Hogyhogy nem lehet – kiált ki a vers mögötteséből –, először is bármi lehet, attól még, hogy számodra nemkívánatos; a reménykedés hazafijogod, de ettől még bármi megtörténhetik. Mikor álltak mellettünk, mikor jött a segítség? Betört a tatár, érkeztek talán segédcsapatok? Itt dült a török, jelenlétét akkor vette tudomásul Európa, mikor már Bécsét fenyegette. Mi az, hogy nem lehet? Igenis lehet minden.” A költőben fel-támadó riadt bizonytalanság a vátesz megrendülése, semmit sem tud, az a valami, amittől a nagy költő nagy költő, nem ismeri, de megérzi Jellachichot Ferenc Józseffel együtt, és Szarajevót és az Isonzót és Trianont, Hitlert, Rákosit, Sztálint, Churchill szivarjának füstjét, ahogy lilán kanyarog becsapott országunktól távol, amelynek sor-

sáról már akkor döntöttek, mikor a második világháború még meg sem indult. ’56-ot is megérzi, ahogy a Don-kanyart, ahogy Hirosimát, velejéig égeti a rettenet. A főtusz nem kegyelmez, szorítja a szívét, ő meg érvel, Istenre, a természet logikájára, a nagyvilág tisztességére hivatkozik, nem hagyhatnak el bennünket, képtelenség. „Eddig talán nem imádkoztatok? – kérdezi a főtusz, önmaga rettenetes unokája. – Honnan tudod Isten titkos szándékait, aki döntése emberi jogérzékkel nem követhető, hány-szor védte ki az ég a nagy összeomlásokat, amelyek eddig is nemzetközi segítség híján következtek be? Honnan benned a biztonság? Mire van garancia? Az nem érv, hogy »nem lehet«, attól még, hogy nektek nem előnyös, minden lehet. A világ rátok se néz, vagy ha igen, kellelten büntudattal, mert hát van igazatok persze, de bonyolult tényező vagyok Európa szíve közepén, itt minden nagy hazafi hiába kiabált.”

Amit a főtusz állít, sajnos igaz, Vörösmarty legmagyarabbul ebben a versében kiált fel, félig síró daccal adja meg az annyira magyar választ: „ha így van, akkor legfeljebb meghalunk, de úgy, hogy mindenki elbámul halálunk nagyszerűségén”. „Nincs nagyszerű, csak nagy célért szenvedett halál – válaszol a főtusz –, amit mondasz, drámaírói látomás, tömegsír, vér, körben páholyban síró nemzetek figyelik a rettenetes tune and light játékot, szemükben gyászkönyv. Inkább segített volna a műértő közönség.”

Az irónia itt segít, a versmagzat eltalálta a hangot, Csongor feleszmél a váratlan önsajnálathoz, amely valóban operadízletben képzelte el a tragikusra fordult jövődőt, már nem felháborodott, nem lázas, még nem meggyőzhető, de kétségbe már nem ejthető: kijózanult. Elég! – mondja önmagának, és az önmaga terhességét érzékeltetett anyatest ismét egyetlen vers, egyenes vonalú, nemesen szikár érvelés: a kétkedés küldte rémkép halott. A hetedik versszakig nem tévedett, a tizenharmadiktól sem, ami a kettő között volt, az kísértés, Arimán járt itt a magyar mitológiából, sötét szárnyának verdesése pár másodpercre fenéki felkavarta a tragédia észlelésére vagy attól való rettegetésre amúgy is hajlamos költői tudat könnyen borzolóddó tavát. Igen, Arimán járt erre, de elszállt. Igenis nem lehet, ami nem lehet, igenis jön a jobb kor, van jövőnk, és a nagyvilág is előbb-utóbb feleszmél, csak a jelszavakat el ne feledjük: hiven és rendületlenül, akkor örökre miénk marad a haza, lesz itt még ünnep, mindent túlélünk, mindent túl fogunk élni, mert mi vagyunk Árpád népe, mi vagyunk Magyarország. Az önmaga kétségével vívott viaskodásnak vége, a nemes harcot megharcolta a költő, színét-visszáját ismeri a hazának, hisz jövőjében, bizik népében is: Üdvlak van, vár bennünket, mélyre szúrta az útjelző póznákat a nemzeti énekben, és verssoraival szétverte a halál szeletonját.

A *nem lehet* többek közt ezért is cáfolhatatlan, mert e két szó ismerete és a SZÓZAT categoricus imperativusa és módhatározója nélkül hogy kerülne egyszer egy múzeumnál tömegek elé egy cingár ifjú poéta, aki aztán belerikoltja a nem óda nemzeti ének elkerülhetetlen folytatását a történelemben: „*Talpra, magyar*”. A SZÓZAT legmagyarabb költeményünk, s jaj a nagyvilágnak, ha adott alkalommal sem segít megtalálni és megőrizni Üdvlakot. Vörösmarty, hajában csillagok, hátán záporból köpönyeg, áll a fenyéren, és kiabál, most már argumentáció és adhortáció is felesleges. SZÓZAT-a megrepszti a mindenség fülét. Ami velünk történt, lehetetlen, ami velünk most történik, lehetetlen, ha a jövőben se változik, vagy katasztrófává torzul, nem lehet, hogy tétlenül nézzék, s ha mégis: tudják meg a népek, nemzetek, hogy nincsenek elkülönített problémák többé, és ha mi zuhanunk, velünk zuhannak gyászkönyves szemükkel és részvétükkel együtt ők is, valamennyien, és a semmibe alapörög a világ.